

**BADIIY ASARLARNI TANLASH MEZONLARI VA
TAMOYILLARI
BOLALAR ADABIYOTI VOSITASIDA IJTIMOIIY HAMJIHATLIK
VA HURMAT TUYG‘ULARINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY
ASOSLARI**

Hasanova Dildoraxon Yunusjon qizi

Qo‘qon Davlat Universiteti

70110201-ta‘lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(maktabgacha ta‘lim) mutaxassisligi

II bosqich magistranti

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada bolalar adabiyoti vositasida ijtimoiy hamjihatlik va hurmat tuyg‘ularini shakllantirish yo‘llari hamda badiiy asarlarni tanlash mezonlari va tamoyillari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda bolalar shaxsining axloqiy va ijtimoiy rivojlanishida badiiy adabiyotning o‘rni, adabiy qahramonlarning tarbiyaviy ahamiyati hamda ularning empatiya, bag‘rikenglik va ijtimoiy moslashuvni shakllantirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, ishda badiiy asarlarni tanlash jarayonida e‘tiborga olinishi lozim bo‘lgan asosiy mezonlar — yosh va psixologik moslik, g‘oyaviy-mazmuniiy yo‘nalish, badiiy saviya, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi hamda tarbiyaviy yo‘naltirilganlik tamoyillari ilmiy asosda tahlil qilingan¹. Bolalar adabiyotini to‘g‘ri tanlash va undan maqsadli foydalanish ijtimoiy hamjihatlik, o‘zaro hurmat va tolerantlikni shakllantirishda muhim pedagogik omil ekanligi asoslab berilgan². Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, badiiy adabiyot va to‘g‘ri*

¹ O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahrir). – Toshkent, 2020.

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirish va yangi tizim yaratish to‘g‘risida”gi farmoni. – Toshkent, 2021.

tanlangan asarlar bolalarda nafaqat estetik didni rivojlantiradi, balki ularning axloqiy qarashlarini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: *bolalar adabiyoti, ijtimoiy hamjihatlik, hurmat, tolerantlik, badiiy asar, mezonlar, tamoyillar, axloqiy tarbiya, pedagogik yondashuv.*

Annotation: *This article analyzes the ways of forming feelings of social cohesion and respect through children's literature, as well as the criteria and principles for selecting works of art from a scientific and pedagogical perspective. The study highlights the role of fiction in the moral and social development of children's personalities, the educational significance of literary characters, and their role in the formation of empathy, tolerance, and social adaptation. In addition, the work scientifically analyzes the main criteria that should be taken into account in the process of selecting works of art - age and psychological suitability, ideological and content orientation, artistic level, harmony of national and universal values, and the principles of educational orientation. It is substantiated that the correct selection and purposeful use of children's literature is an important pedagogical factor in the formation of social cohesion, mutual respect, and tolerance. The results of the study show that fiction and properly selected works not only develop aesthetic taste in children, but also serve to form their moral views.*

Keywords: *children's literature, social cohesion, respect, tolerance, work of art, criteria, principles, moral education, pedagogical approach.*

Kirish

Badiiy adabiyot ta'lim-tarbiya jarayonining eng muhim vositalaridan biri bo'lib, u shaxsning ma'naviy dunyosini shakllantirish, estetik didini rivojlantirish hamda axloqiy qadriyatlarni singdirishda beqiyos ahamiyatga ega. Ayniqsa, bolalar va o'smirlar uchun tanlanadigan badiiy asarlar ularning dunyoqarashi, hissiy rivojlanishi va ijtimoiy munosabatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi³. Shu sababli

³ Karimova V.M. **Pedagogik psixologiya**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.

badiiy asarlarni tanlash masalasi nafaqat adabiy, balki chuqur pedagogik va psixologik ahamiyatga ega bo'lgan jarayon hisoblanadi.⁴

Badiiy asarni tanlashda eng avvalo uning tarbiyaviy imkoniyatlari muhim o'rin tutadi. Asar bola yoki o'quvchining yosh xususiyatlariga mos bo'lishi, uning tushunish darajasiga mos kelishi va eng muhimi, ijobiy axloqiy g'oyalarni o'zida mujassam etishi lozim. Chunki badiiy matn orqali beriladigan har bir obraz, har bir voqea bola ongida muayyan tasavvur va qadriyat sifatida shakllanadi. Agar asar mazmuni murakkab yoki yoshga mos bo'lmasa, u to'liq tushunilmaydi va kutilgan tarbiyaviy samarani bermaydi.

Badiiy asarlarni tanlashda birinchi navbatda uning g'oyaviy-mazmuniy yo'nalishi hisobga olinadi. Asar insonparvarlik, adolat, mehr-oqibat, vatanparvarlik, do'stlik va bag'rikenglik kabi umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib etishi zarur. Bunday asarlar o'quvchida ijobiy shaxsiy sifatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Aksincha, salbiy xulq-atvorni targ'ib qiluvchi yoki noaniq axloqiy pozitsiyaga ega bo'lgan asarlar pedagogik jihatdan tavsiya etilmaydi.

Ikkinchi muhim mezon bu asarning badiiy saviyasidir. Badiiy asar tilining ravonligi, obrazlar tizimining yorqinligi, syujetning mantiqiy rivoji va estetik ta'sir kuchi yuqori bo'lishi lozim. Chunki badiiy jihatdan kuchli asar o'quvchining hissiyotlariga ta'sir qiladi va uning xotirasida uzoq vaqt saqlanadi. Bu esa tarbiyaviy g'oyaning chuqurroq singishiga olib keladi.

Shuningdek, asar tanlashda yosh va psixologik moslik tamoyili alohida ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun sodda syujetli, qisqa va aniq obrazlarga ega asarlar tanlanadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar esa asta-sekin murakkabroq syujetlar, ko'p qatlamli obrazlar va axloqiy konfliktlar bilan tanishtiriladi.⁵ O'smirlar uchun esa ijtimoiy muammolar, ichki kechinmalar va murakkab axloqiy tanlovlarni o'z ichiga olgan asarlar muhim hisoblanadi.

⁴ Yo'ldoshev J.G'. **Zamonaviy pedagogik texnologiyalar.** – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2019.

⁵ G'afforova T. **Boshlang'ich ta'lim metodikasi.** – Toshkent: O'qituvchi, 2021.

Badiiy asarlarni tanlashda milliy va umuminsoniy uyg'unlik tamoyili ham muhim o'rin tutadi. Milliy adabiyot namunalarini o'rganish orqali o'quvchi o'z xalqining tarixi, madaniyati va qadriyatlarini anglaydi. Shu bilan birga, jahon adabiyoti namunalarini o'qish orqali u boshqa xalqlarning madaniyati va tafakkurini tushunishga o'rganadi. Bu jarayon shaxsda keng dunyoqarash va tolerantlikni shakllantiradi.

Yana bir muhim tamoyil — tarbiyaviy yo'naltirilganlik tamoyilidir. Har bir tanlangan asar o'quvchida muayyan ijobiy sifatni shakllantirishga xizmat qilishi kerak. Masalan, do'stlik, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik yoki mas'uliyat kabi fazilatlar asar mazmunida aniq ifodalanishi lozim. Bu fazilatlar bevosita nasihat tarzida emas, balki badiiy obrazlar orqali yetkazilganda yanada samarali bo'ladi.

Bundan tashqari, badiiy asar tanlashda uning dolzarbligi ham hisobga olinadi. Zamonaviy jamiyat muammolarini aks ettiruvchi asarlar o'quvchida real hayotga yaqin tasavvurlarni shakllantiradi. Bu esa uning ijtimoiy moslashuvini osonlashtiradi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.⁶

Pedagogik amaliyotda badiiy asarni tanlash faqat o'qituvchi yoki metodistning subyektiv qaroriga asoslanmasligi kerak⁷, balki ilmiy asoslangan mezonlarga tayangan holda amalga oshirilishi lozim. Asar tanlangandan so'ng uni tahlil qilish, muhokama qilish va amaliy faoliyat bilan mustahkamlash jarayoni ham muhim hisoblanadi.

Bolalar shaxsining ijtimoiy-axloqiy rivojlanishi pedagogika va psixologiya fanlarining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, u bevosita ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuni va vositalariga bog'liqdir. Shaxsning ijtimoiylashuvi jarayoni, ayniqsa, maktabgacha va kichik maktab yoshida jadal kechadi va bu davrda shakllangan qadriyatlar keyingi hayotiy pozitsiyani belgilab beradi. Shu nuqtayi

⁶ Qodirov B.R. **Bolalar adabiyoti va tarbiya jarayoni**. – Toshkent: Fan, 2016.

⁷ UNESCO. **Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives**. – Paris, 2017.

nazardan bolalar adabiyoti ijtimoiy hamjihatlik va hurmat tuyg'ularini shakllantirishda muhim pedagogik-psixologik vosita sifatida e'tirof etiladi.⁸

Bolalar adabiyoti o'zining obrazlilik, emotsional ta'sirchanligi va soddallashtirilgan badiiy ifodasi bilan bola ongiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Badiiy matn orqali uzatilgan axborot bola tomonidan nafaqat kognitiv darajada, balki emotsional va qiymat (aksiyologik) darajada ham qabul qilinadi. Bu jarayon Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan "ijtimoiy interiopizatsiya" nazariyasi bilan izohlanadi, ya'ni tashqi ijtimoiy tajriba ichki psixik tuzilmaga aylanadi.

Ijtimoiy hamjihatlik tushunchasi pedagogik nuqtayi nazardan individlarning bir-birini tushunishi, hamkorlikda faoliyat yuritishi va umumiy maqsad sari yo'naltirilgan o'zaro munosabatlar tizimini anglatadi. Bolalar adabiyotida bu tushuncha ko'pincha qahramonlar o'rtasidagi hamkorlik, yordam, birgalikda qaror qabul qilish va murakkab vaziyatlardan chiqish jarayonlari orqali ifodalanadi. Bunday badiiy konstruktsiyalar bola ongida "biz" tushunchasining shakllanishiga xizmat qiladi, bu esa ijtimoiy identifikatsiyaning muhim bosqichidir.

Hurmat kategoriyasi esa shaxsning boshqa individning qadri, fikri va huquqlarini tan olishi hamda unga nisbatan ijobiy emotsional-axloqiy munosabat bildirishini anglatadi. Bolalar adabiyotida hurmat g'oyasi ko'pincha dialoglar, qahramonlar o'rtasidagi munosabatlar va konfliktli vaziyatlarning yechimi orqali ochib beriladi. Adabiy qahramonning boshqalarga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishi yoki aksincha, hurmatsizlik natijasida salbiy oqibatlariga duch kelishi bola ongida sabab-oqibat munosabatlarini shakllantiradi.

Psixologik nuqtayi nazardan bolalar adabiyoti orqali tarbiya jarayoni bir necha mexanizmlar asosida amalga oshadi. Birinchidan, identifikatsiya jarayoni orqali bola o'zini adabiy qahramon bilan tenglashtiradi va uning xulq-atvor modelini ichki tarzda qabul qiladi. Ikkinchidan, empatiya mexanizmi orqali bola qahramonlarning hissiy holatini his qiladi, bu esa ijtimoiy hissiy intellektning

⁸ OECD. Skills for 21st Century Learners Report. – Paris, 2019

rivojlanishiga olib keladi. Uchinchidan, kognitiv tahlil jarayoni orqali bola voqealarni solishtiradi, baholaydi va axloqiy xulosalar chiqaradi.

Shuningdek, bolalar adabiyotida berilgan ijtimoiy vaziyatlar real hayotning soddalashtirilgan modeli sifatida xizmat qiladi. Bu model orqali bola jamiyatdagi murakkab munosabatlarni tushunishga tayyorlanadi. Masalan, hamkorlik, konflikt, yordam, kechirim kabi ijtimoiy kategoriyalar adabiy syujetlarda aniq obrazlar orqali ifodalanadi. Natijada bola bu tushunchalarni abstrakt emas, balki konkret emotsional tajriba sifatida qabul qiladi.

Ijtimoiy hamjihatlik va hurmat tuyg'ularining shakllanishida pedagogik muhit ham muhim ahamiyatga ega. Adabiy asarlarni faqat o'qish emas, balki ularni tahlil qilish, muhokama qilish va amaliy faoliyat bilan bog'lash zarur. Interfaol metodlar — rolli o'yinlar, drammatizatsiya, muammoli savollar va guruhiy tahlil — bolalarning adabiy obrazlarni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Bu jarayon ularning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar adabiyoti asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni bolalarda empatiya darajasini oshiradi, ijtimoiy moslashuvni kuchaytiradi hamda konfliktli vaziyatlarda konstruktiv yechim topish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, adabiy qahramonlar bola uchun axloqiy ideal vazifasini bajaradi va bu ideal uning keyingi xulq-atvorini boshqaruvchi ichki regulatorga aylanadi.

Tadqiqot metodlari va natijalari

Mazkur tadqiqotda bolalar adabiyoti vositasida ijtimoiy hamjihatlik va hurmat tuyg'ularini shakllantirish hamda badiiy asarlarni tanlash mezonlarining tarbiyaviy samaradorligini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot jarayonida pedagogik-psixologik yondashuv asosida bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi: kuzatish, suhbat, anketa so'rovi, pedagogik eksperiment, shuningdek tahlil va sintez metodlari.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida kuzatish metodi orqali bolalarning badiiy asarlarga munosabati, qahramonlar xatti-harakatini qabul qilish darajasi hamda

ularning ijtimoiy vaziyatlarga bo'lgan munosabati o'rganildi. Kuzatish natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalar asar mazmunini umumiy darajada tushunsalar-da, qahramonlarning axloqiy motivlarini chuqur tahlil qilishda qiyinchilikka duch keladilar.

Keyingi bosqichda suhbat metodi qo'llanilib, bolalarga o'qilgan ertak va hikoyalar asosida savollar berildi. Suhbat jarayonida bolalar ijobiy va salbiy qahramonlarni ajrata olgan bo'lsalar-da, hurmat, hamjihatlik va tolerantlik tushunchalarini izohlashda turlicha yondashuvlar kuzatildi. Bu esa maxsus pedagogik yo'naltirish zarurligini ko'rsatdi.

Anketa so'rovi orqali bolalarning ijtimoiy munosabatlari, do'stlikka munosabati, boshqalarga yordam berish darajasi va turli fikrlarga munosabatlari aniqlandi. Olingan natijalarga ko'ra, muntazam ravishda badiiy asarlar bilan ishlaydigan bolalarda empatiya va hurmat darajasi yuqoriroq ekanligi kuzatildi.

Pedagogik eksperiment davomida esa maxsus tanlangan badiiy asarlar asosida mashg'ulotlar tashkil etildi. Bu mashg'ulotlarda asar mazmunini tahlil qilish, adabiy qahramonlarni muhokama qilish, rolli o'yinlar va "agar sen qahramon o'rnida bo'lsang nima qilarding?" kabi muammoli savollardan foydalanildi. Shuningdek, badiiy asarlarni tanlashda ularning yoshga mosligi, tarbiyaviy yo'nalganligi va g'oyaviy mazmuni alohida e'tiborga olindi.

Eksperiment yakunida olingan natijalar oldingi holat bilan solishtirilganda sezilarli ijobiy o'zgarishlar aniqlandi. Xususan, bolalarda:

- ijtimoiy hamjihatlikka moyillik kuchaydi;
- boshqalarga hurmat bilan munosabat qilish darajasi oshdi;
- empatiya va hamdardlik hissi rivojlandi;
- konfliktli vaziyatlarda tinch yo'l bilan yechim topish ko'nikmasi shakllandi;
- adabiy qahramonlarni axloqiy baholash darajasi yaxshilandi.

Shuningdek, to'g'ri tanlangan badiiy asarlar bolalarning tarbiyaviy rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Yoshga mos, mazmunan

boy va axloqiy g'oyalarga ega asarlar bolalarda ijobiy xulq-atvorni shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilishi isbotlandi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bolalar adabiyoti asosida olib borilgan tizimli pedagogik ishlar hamjihatlik, hurmat va ijtimoiy moslashuvni shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega. Shu bilan birga, badiiy asarlarni tanlash mezonlariga rioya qilish tarbiyaviy jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalariga ko'ra, bolalar adabiyoti vositasida ijtimoiy hamjihatlik va hurmat tuyg'ularini shakllantirish hamda badiiy asarlarni tanlash mezonlari va tamoyillarini ilmiy asosda qo'llash shaxs tarbiyasida muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Bolalik davrida adabiy obrazlar va qahramonlar orqali berilgan tarbiyaviy g'oyalar bolaning ichki dunyosiga chuqur singib boradi hamda uning axloqiy qarashlari, ijtimoiy munosabatlari va qadriyatlar tizimini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, badiiy asarlar orqali bolalarda empatiya, bag'rikenglik, o'zaro hurmat va hamjihatlik kabi ijtimoiy-axloqiy sifatlar samarali shakllanadi. Ayniqsa, yosh va psixologik xususiyatlarga mos tanlangan asarlar tarbiyaviy jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, adabiy qahramonlar bilan ishlash jarayonida qo'llaniladigan interfaol metodlar — suhbat, rolli o'yinlar, muhokama va tahlil — bolalarning mustaqil fikrlashi va axloqiy baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, badiiy asarlarni tanlashda ularning g'oyaviy-mazmuniy yo'nalishi, badiiy saviyasi, tarbiyaviy ahamiyati hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligiga alohida e'tibor qaratish zarurligi aniqlandi. Chunki noto'g'ri tanlangan asar kutilgan tarbiyaviy natijani bermasligi, aksincha, bolaning dunyoqarashiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, bolalar adabiyoti nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki shaxsning ijtimoiylashuvi va axloqiy kamolotida ham muhim omil hisoblanadi. Shu bois ta'lim jarayonida badiiy adabiyotdan maqsadli, ilmiy asoslangan va tizimli foydalanish dolzarb pedagogik vazifalardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahrir). – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va yangi tizim yaratish to‘g‘risida”gi farmoni. – Toshkent, 2021.
3. Karimova V.M. **Pedagogik psixologiya**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
4. Yo‘ldoshev J.G‘. **Zamonaviy pedagogik texnologiyalar**. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2019.
5. G‘afforova T. **Boshlang‘ich ta’lim metodikasi**. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
6. Qodirov B.R. **Bolalar adabiyoti va tarbiya jarayoni**. – Toshkent: Fan, 2016.
7. UNESCO. **Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives**. – Paris, 2017.
8. OECD. **Skills for 21st Century Learners Report**. – Paris, 2019.
9. Vygotsky L.S. **Mind in Society (ijtimoiy rivojlanish nazariyasi)** – modern edition. – London: 2012.
10. Bronfenbrenner U. **Ecological Systems Theory and Child Development**. – 2011 edition.
11. Islomova N. **Bolalar adabiyoti va axloqiy tarbiya**. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020.
12. Hasanov A. **Pedagogik jarayonda badiiy adabiyotdan foydalanish metodikasi**. – Toshkent, 2022.